

KOM FÖLJ MED MEJ PÅ SJÖEN UT

TILL DEN SVENSKA SJÖMANSVISANS HISTORIA

AV

BENGT R. JONSSON

Särtryck ur SAGA OCH SED 1976

SVENSKT VISARKIV · STOCKHOLM

LUND 1977
CARL BLOMS BOKTRYCKERI A.-B.

KOM FÖLJ MED MEJ PÅ SJÖEN UT

TILL DEN SVENSKA SJÖMANSVISANS HISTORIA

AV

BENGT R. JONSSON

Särtryck ur SAGA OCH SED 1976

SVENSKT VISARKIV · STOCKHOLM

LUND 1977
CARL BLOMS BOKTRYCKERI A.-B.

»Kom följ med mej på sjöen ut!«

Till den svenska sjömansvisans historia

AV BENGT R. JONSSON

Sjølivet det är en fornøjelig stand — turalleri, turallera, turalleri, hurra!

Är sjömanslivet verkligen »en fornøjelig stand» som visan säger, och framförallt — har det varit det i gamla dagar under segel-sjöfartens tid? Svaret kan inte gärna bli mer än ett — nej! Även om sjömansyrket berett sina utövare vissa komensationer — upplevelsen av fjärran länder och bekantskapen med deras inbyggare, inte minst sådana av kvinnligt kön — har det framförallt varit ett mycket hårt och slitsamt yrke, där hela tiden livet stod på spel. Som det heter i en visa: »Här i ord jag vill beskriva hur sjömansyrket är, det kan stundom vara trevligt, men ibland det tvärtom är.» Det är därför knappast förvånande, att vad sjömän sjungit varit dels visor, som på skilda sätt underlättat det hårda arbetet ombord, dels visor som tjänat som tidsfördriv under de stunder av fritiden som inte gick åt till sömn. Både den funktionella arbetsvisan och den mer eller mindre eskapistiska frivaktsvisan speglar villkoren för ett yrke av detta slag: hårt kroppsarbete, fritiden huvudsakligen tillbragt i en trång, enkönat maskulin miljö.

Redan med det sagda är det gjort en tudelning av materialet i å ena sidan arbetsvisor, å andra frivaktsvisor.¹ Men en tudelning

Inträdesföredrag i Kungl Gustav Adolfs Akademien 18 februari 1976, här återgett med de ändringar som föranletts av föredragets omsättning i tryck. Bl.a. har de vid föredraget återgivna ljudillustrationerna ersatts med — delvis andra — skriftliga exempel.

¹ Frivaktsvisor kallas på engelska »f'oc'sle (forecastle) songs» eller »forebitters» dvs. »fördäcksvisor», »visor för om masten», »visor sjungna i skansen».

är inte tillräcklig. Vad menas egentligen med en sjömansvisa? Problemet är detsamma som för andra yrkesvisor, dvs.: är sjömansvisor — summariskt uttryckt — visor *om*, *för* eller *av* sjömän?

Det gäller således visornas ämne, publik och upphov. Visor som handlar om sjömän och sjölivet kan mycket väl ha obotliga landkrabbor till författare, även om detta torde vara mycket mera sällsynt inom den folkliga visan än inom den litterära. Visor utan direkt ämnesanknytning till sjön, praktiskt taget vilka visor som helst, kunde sjungas till sjöss eller i varje fall av sjömän; därför har de kallats sjömansvisor. Slutligen: visor, som diktats i sjömanskretsar, har naturligtvis ofta ett motiv just från denna miljö men det behöver långtifrån alltid vara fallet. Sammanfattningsvis kan man utan att alltför starkt förenkla de faktiska förhållandena säga, att de folkliga sjömansvisorna främst är visor som skapats av sjömän samt handlar om sjölivet och sjömannens situation ombord och hemmavid. Av andra visor bör bara de som till sjöss uppträder i ett speciellt sammanhang, närmast som egentliga arbetsvisor, räknas till sjömansvisorna och då med hänsyn enbart till funktionen. Allt som stått på sjömäns visrepertoar eller införts i sjömäns visböcker är inte sjömansvisor.

*

Huruvida vikingarna, som rodde sina skepp med upp till tolv par åror, sjöng för att samordna roddarnas insatser vet vi inte. Från nordisk medeltid känner vi ett antal ballader med motiv från de sjöfarande värld, bl.a. dem som i sina danska varianter återfinns under nr 375 (»Jon Remorsons död på havet»), nr 376 (»Herr Peders skriftemål på havet») respektive 537 (»De søfarne mænd») i standardeditionen Danmarks gamle Folkeviser. Stannar vi kvar i medeltiden men blickar utanför Norden, kan vi nämna dels att den latinska hymnen »Salve Regina» hade stor internationell utbredning på skepp, dels att en dominikanmunk vid

Men man möter också termerna »watch below songs» eller »off watch songs». Beträffande terminologien kan nämnas, att SAOB:s äldsta belägg på »sjömanssång» härrör från 1816 (en dikt av »Carl» i Atterboms Nordmansharpan) och på »sjömansvisa» från 1832 (»titel på trycksak»). För den senare termen kan i skillingtrycken dock hittas belägg från 1700-talet, i daterade tryck fr.o.m. 1780-talet (t.ex. KB skill.tr. R 1783 a fr. 1783), i odaterade redan från seklets förra del. »Trenne skiöna Nyia Siömäns Wijsor» står det på titelbladet till KB skill.tr. R 1 från o. 1700.

namn Felix Fabri år 1493 beskrev arbetet ombord på en venetiansk Palestinafarare. Broder Felix ger därvid en skildring av arbetsvisor och säger bl.a., att det ombord finns vissa sjömän »som sjunger under arbetet, därför att arbetet ombord är mycket tungt och bara kan utföras genom en växelsång mellan en som sjunger order och dem som utför arbetet och därvid sjunger sitt svar».² Intressant är att redan år 1400 sådana arbetsvisor eller snarare -rop är citerade i en berättande engelsk visa, som handlar om en pilgrimsfärd till Santiago de Compostella:³

Anone the master commaundeth fast,
To hys shyp-men in all the hast,
To dresse hem sone about the mast,
Theyr takelyng to make.

With 'howe! hissa!' then they cry,
'What howte! mate, thou stondyst to ny,
Thy felow may nat hale the by';
Thus they begyn to crake.

A boy or tweyne anone up-styen,
And overthwarte the sayle-yerde lyen; —
'Y-how! taylia!' the remenaunte cryen,
And pull with all theyr myght.

Den bästa tidiga källan är annars *The Complaynt of Scotland* från 1549, där sex hela arbetsvisor återges, såväl ankarspelsvisor som visor för seglens hissande och halande. En »anchor song» lyder:⁴

Vayra, veyra, vayra, veyra,
Gentil gallantis veynde;
I see hym, veynde, I see hym,
Porbossa, porbossa,
Hail all and ane, hail and ane;
Hail hym up til us,
Hail hym up til us.

² The Book of the Wanderings of Brother Felix Fabri, transl. by A. Stewart, 1893, citerad i S. Hugill, *Shanties from the Seven Seas*, London 1961, s. 3.

³ J. Ashton, *Real Sailor Songs*, London 1891 (fotonytr. New York 1972), s. 7 f.; *The Early Naval Ballads of England*, ed. J. O. Halliwell, 1841, cit. i Hugill, a.a., s. 2.

⁴ Ställena tidigare framdragna i W. B. Whall, *Sea Songs and Shanties*, Glasgow 1910 (5 ed. 1926, s. VIII) och Hugill, a.a. s. 3 f.

För 1600- och 1700-talens del är de berättande brittiska och kontinentala källorna relativt få och obetydliga. Engelska visor från dessa århundraden finns det däremot åtskilliga, men för oss är det tid att återvända till Sverige.

Den svenska kolonisationen i Delaware strax före 1600-talets mitt är dokumenterad i visform, nämligen i »Aff nordan strandh aff Swea landh nu ått Virginia fara»,⁵ vår första emigrationsvisa och med sin karaktär av avsked före en sjöresa något av en förelöpare till det senare så vanliga slaget av sjömäns avskedsvisor. En i viss betydelse mera renodlad sjömansvisa är den i ett skillingtryck 1694 ingående »En Skieppare rijk och snäll», en dialog mellan en flicka och en sjöman.⁶ Hon är först tveksam till hans frieri och är kritisk mot sjömän — för första gången dyker upp den sedan så välbekanta schablon som brukar uttryckas med hjälp av rimmet »hamn»/»famn»:

En Skieppare rijk och snäll
Jag gärna hafwa will
en Båtzman iag ey hafwa kan
Ty han mig tiärar
alt på mina kläder
fast heller will iag hafwa en ann.

Wäl har iag hördd
och sielfwer spört
En Båtzman klifwer så högt i Syy
Han slåss och larmar
Han dricker och swärmar
Han haar en Dama uthi war Byy.

Men hon ändrar sig:

Sätt mig om Bogelij
hålth mig om trogeli
En Siömans Kulle mig hafwer fäst
Så wil iag wara
Hans hiärtelig Kiära
Och der till sofwa en Siöman näst.

⁵ Samuel Älfs visbok nr 22 (1500- och 1600-talens visböcker, utg. av A. Noreen, J. A. Lundell o. A. Grape, III, Uppsala 1916—25, s. 179 ff). Jfr B. R. Jonsson, Visor i emigrationens spår (Från kulturdagarna i Bonäs bygdegård 1973, Uppsala 1974), s. 35 f.

⁶ Några Wärdsliga Wisor . . . Tryckt Åhr 1694. KB vitt.sv.f.1700 (Br). Av detta liksom alla andra skillingtryck i KB finns numera fotokopior i Svenskt visarkiv, Stockholm (SVA).

Sjömannen säger till sist:

En ährlig Siöman god
aff Lust och tappert Mod
är iag och blifwer in till min Dödh
Wij stånder är bleka
och kan ey wijka
Alt när wij är i Haffzens Nöd.

Madam far wäl
till Lif och Siäl
Ade, Ade, min Wän far wäl
Gud låt mig dricka
din Skål min Flicka
och hålla Bröllop iag kommer igen.

I samma skillingtryck följs den citerade visan av Samuel Columbi »Det wijda wilda Haaf» ur Odæ Sveticæ (1674, tonsatt av Gustaf Düben d.ä.). En strof ur denna lyder:⁷

Nu seglas lustigt af, nu går för Wind och Wåg,
Thäd bär så lyckligt dijt man fijker mäd sin håg:
Män snart är Stormen wäxt, och snart är Wädret länkt;
Man offta drifwen blir dijt man haar aldrig tänkt.

Bildspråket från sjölivet fasthålls konsekvent genom hela visan, men det rör sig om en religiöst färgad allegori över livets seglats.⁸

Med början omkring vid 1700-talets mitt är det en kategori sjömansvisor som uppträder i skillingtrycken. Det är berättande visor, som inte beskriver sjömanslivet i allmänhet utan relaterar en bestämd resa av ett speciellt skepp. Det är ett slags resejournaler i visform, för vilka jag i praktiskt syfte tidigare myntat termen »loggboksvisor». Jag skall uppehålla mig något längre vid denna intressanta grupp.

Den äldsta av dessa visor — eller i varje fall den som behandlar den äldsta händelsen — är den som börjar så:

⁷ Visan finns bl.a. i Sveriges National-Litteratur II, Sthlm 1912, s. 111 f, och i P. Hanselli, Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare II, Upsala 1856, s. 36 f.

⁸ Odæ Sveticæ tillägnades Magnus Gabriel de la Gardie, som i sin på ålderdomen skrivna psalm »O Jesu! när iagh hädan skal» (nr 387 i 1695 års psb, nr 555 i 1937 års) själv använder en liknande bild: »Jagh kommer af et brusand' haaf» (str. 3).

1. Men ingen kan tänka och ingen kan tro,
 hwad ondt som en Sjöman månd' lida,
 Han har hwarken dag eller natt någon ro,
 för owäder och storm han månd lida,
 för Bankar och för Skär,
 för Turk och Hedninger,
 Och alla Sjöfarliga quidar.
2. En resa ifrån Bergen wi oss förhyra lät,
 Wi tänkte oss til Lisabon at gånga,
 med Capten Petter Wessell wi oss förhyra lät,
 Som den wandrande Jacob mände föra,
 år 1700:de
 och 33 der til,
 Om Wären wi resan begynte.

I fortsättningen beskrivs hur vid »Cap Fönster» det obestuckade handelsfartyget anfalls av »en Turkisk Sjörofware så grym». Kaptenen och en jungman träffas av kulor och dör, den övriga besättningen på sexton man förs som slavar till »Africa». Efter en tid lyckas de rymma och komma ombord på en holländare. Från Holland tar de en hyra hem till Bergen. — I Sverige förekommer visan först i skillingtryck (ett defekt från 1700-talets mitt, ett odaterat från ca 1770, sju daterade från 1700-talets slut och 1800-talets början)⁹ och är sedan upptecknad åtskilliga gånger efter en på trycken återgående muntlig tradition.¹⁰ Men visans ämnessmässiga lokalisering till Bergen gör det naturligt att söka originalet i Norge. Och mycket riktigt finns ett sådant:¹¹

Og Ingen kan tænke og Ingen kan troe
 Hvor Ondt at en Sømand kan lide
 Han har hverken Nat eller Dag nogen Roe
 For alla søfarlige Qvider,
 For Banker og Skjær
 For storm og Uveir,
 For tyrkiske Sørøvere tillige.

⁹ KB skill.tr. A 77, R 3, R 1786 c, R 1792 a, R 18100 b, E 1813 l. — Citatet ur R 3.

¹⁰ T.ex. L. Chr. Wiedes vissamling, KVHAA (Mel. utg. av J. Ling, Uppsala 1965), nr 239; P. A. Sæve, Gotländska visor, nr 48; E. Lagus, Nyländska folkvisor I (Nyland 3), nr 172.

¹¹ V. Smith, Gamle Sjømannsviser samlet fra Bergen og Vestlandet, Bergen 1932, s. 28 ff. Visans text där återgiven efter ett odaterat skillingtryck från Bergen.

Själva anslaget är lånat från en strof i en äldre dansk sjömans-visa av lyriskt-religiöst innehåll:¹²

Ja Ingen kan tænke og Ingen kan tro,
Det Onde en Sømand maa lide,
Den Døvelse, Fare og megen Uro,
Som han sig igjennem maa slide

— — — — —

»Den vandrande Jacob» var ett bergensiskt skepp på 177 läster och fördes sedan 1722 av kapten Petter Mitzell (1693—1733). Bouppteckningen 1734 berättar att han »paa en reyse til Spanien af een tørkisk Caper er ihielskudt».¹³ Att namnet Mitzell i visan blivit Wessell får skyllas på minnet av Tordenskiöld.

Härnäst kommer vi till ett antal visor, som har det 1731 grundade Svenska Ostindiska Compagniet att tacka för sin existens. Kompaniets skepp »Stockholm» gjorde mellan december 1737 och juli 1739 resan Göteborg—Kanton och åter. Därvid medföljde matrosen Anders E. Flöija (ett riktigt sjömansnamn), och hemkommen lät han 1740 publicera sin visa med lång och talande titel (se bild 1).

Visan utkom i sammanlagt nio tryck 1740—1802. Den har i trycken melodiangivelsen »En visa vill jag sjunga om tal i skriften fins, etc» och har upptecknats två gånger ur traditionen.¹⁴ Melodien återges här efter August Bondeson, Visbok, 1903, nr 340.¹⁵

¹² R. Nyerup o. P. Rasmussen, Udvalg af Danske Viser fra Midten af det 16de Aarhundrede til henimod midten af det 18de, Kbhvn 1821, I, s. 265. Denna visa är tryckt åtminstone så tidigt som 1724. — I Danmark finns också visan om »Den vandrande Jacob», nämligen nedskriven i en visbok från Vendsyssel strax efter 1800; se A. Nielsen i Danske Studier 1952, s. 59.

¹³ Smith, a.a., s. 106.

¹⁴ Jfr M. Jersild, Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800, Sthlm 1975, s. 342 jämte tablå 29 (s. 200). Tydligt har melang. följts.

¹⁵ Den är upptecknad 1900 efter förre sjömannen Adolf Olsson i Vallda, Halland (f. 1841), en av de största bidragsgivarna till Bondesons Visbok, Hans repertoar torde vara tämligen representativ för en sjöman. Intressant är, att Olssons tradition till vissa delar tycks ha ett nära samband med den som nedtecknats av löjtnant Albin Pettersson, på sin tid lärare vid Stockholms navigationsskola och därför kallad »Navigations-Pelle». Denne har i sin tur gett mycket väsentliga bidrag till Sigurd Sternvalls Sång under segel, Sthlm

En ny
 i j s a,

Huru en Curieus Matros som
 en gång hafwer varit i Östra-Indien,
 upmuntrar sina andra Cammerater,
 som icke förr hade varit ther, och huru
 han förkunnar them vägen, Curjarna,
 Stiernorna, Planeterna, Landstaperna,
 samt Diuren, Trån, Fruchterna
 med mehra uti Östra-Indien, gån-
 ska lustig til at siunga för them
 som åtnat sig åt Öst-
 Indien.

Sammanstrefwen och componerat
 af

Anders E. Flöija.

Siunges som:

En wisa wil jag siunga, Om tahl i strif-
 ten fins, &c.

Tryckt Åhr 1740.

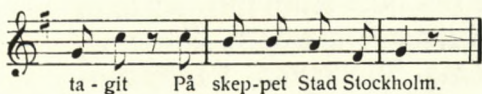
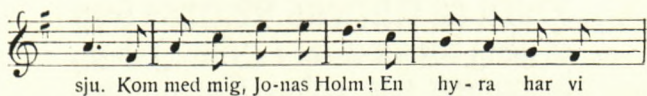
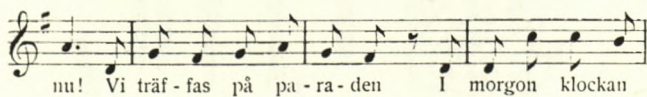
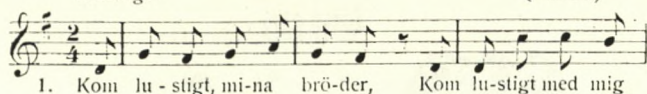
Bild 1. Titelsidan till skillingtrycket KB R 1740.

Skillingtryckstexten omfattar femtiosju strofer och kan därför inte återges i sin helhet här. Följande urval bör ge en bild av visans innehåll och stil:

1935 (se Sternvall, s. 46 f.). Sambandet har påpekats i M. Jersild, *Melodier till äldre skillingtrycksvisor* (stencil. lic.avh. 1968), s. 108. Där meddelas, att även »Navigations-Pelle» var hallänning.

Måttligt.

(Vallda.)



- | | |
|---|---|
| <p>1. Kom lustig Cammerater,
Kom lustig med oss nij,
Wi mötas på Paraten,
I morgon klockan tij,
Kom med oss Jonas Holm,
Så tar wi oss en hyra,
På skeppet Stad Stockholm.</p> <p>2. Ingen lides på kiöhlen,
Som hyras wil för man,
Som ei kan gå til drellen,
Och taga roor i hand,
Men är det en bra käril,
Så kan han nog det lära,
För'n resan ändat är.</p> <p>3. När Syd-Ost begynnar kylla,
Och Lotzen är om bord,
Och så Merssegel fylla,
Så går en man til Roor,
i HErrans JESu namn,
Directe ut om buskär,
Far wäl o Fädersland.</p> <p>4. Wi går genom Kattegatten,
Directe förr en slår,
Så får wi Pater Noster,
Alt om vår styrebord,
Cursen är Nord Nord West,</p> | <p>At wi passera Skagen,
Som mången man har qwäst.</p> <p>5. Så ändra wi vår kosa,
När Skagen är förbi,
Så får wi Linders Nosa,
I Wester til at sij,
Den må wi run förbi,
Vår HERre Gud oss lotza,
Nu och i allan tid.</p> <p>6. Förbi the bergen höga
Som kallas Lanners Näs,
Der få wi Nordsiön plöga,
För utan löf och gräs,
Så stäfwen emot Norr,
De Norrska klippor höga,
Har wi om styrebord.</p> <p>7. Den Skottska kusten grymma,
Wi hafwa om bakbord,
De fuhla Mahle strömmar,
Som sträcker sig i Norr,
Wi lemna i sitt stånd,
Den breda Kattenosa,
Hon lycktar Skottars land.</p> <p>12. Europa berg och dahlar,
Wi skyndar oss ifrå,
Vår styreman uthalar,</p> |
|---|---|

- Nu sina saker små,
Sitt krumma Kryssgewähr,
Han sätter öfwer nosan,
Och ser hwad klockan är.
13. Han harlogg och linia,
På Inventarium,
Ther til Qvadranter fina,
Sitt Astrolabium,
Gradstücken är ock god,
Intil wi nalkas Linien,
Och Pick Carnari fot.
14. Han har ock kort och Passar,
Solglas som äro god,
Så ock Pägler Compasser,
Pläischalen är ett fot,
Han har der på förstånd,
Om vår Compass han liuger,
Så corigerar han.
15. Sin Dicklinas af Solen,
Han söker klockan tolf,
Distantien från Polen,
Der skrifwer han ett noll,
En Söder Diclinas,
Adderar han til högden,
Och låter sedan dras.
16. Summan han subtraherar,
Från nittios compliment,
Resten han presenterar,
Den högden pertiment,
Så har han Poli högd,
Med Söder Diclinatie,
Och är så därmed nögd.
27. Wi måst ei längre titta,
På himlens Firmament,
Vår Styreman i hytta,
Med Sinus Compliment,
Alt efter sitt behag,
Han tar sin Instrumenter,
Och kommer förr en dag.
29. Söden och Söd til Wästen,
Wi hålla nu uppå,
At wi för hela resten,
Madderra kan upnä,
- Och med en Söder gång,
Emellan Teneriffa,
Och så Canari gång.
32. Från Capo Cap de Werde,
Söd Ost de Ostens gång,
Til thess Söd West Passaten,
Han tager oss i Famn,
Sen stäfwen i en Söd,
Til dhes Wäster Passaten,
Han gör med oss ombytt.
34. Goda förhoppnings udden,
Cap de goda Hopp,
Der blåser såsom pucken,
Och reser hafwet opp,
Som mången säja wet,
På trettio fyra Grader,
Och Söderliga bredd.
38. När tusend mihl passerat,
Från Cap de goda Hopp,
Så blir wi transporterat,
Direct Strat Gunda op,
Men gå wi bättre Söör,
Det står i hans behage,
Vår goda Commandeur.
40. Det fuhla Mouson blåser,
Och gör oss stor brawat,
Levanter och Travater,
De dundra dag och natt,
Begynner först uppå,
November och December,
De Winter månad två.
42. De många Kungariken,
Som finnes på den ort,
Den kan jag ei beskrifwa,
Uti en Summa kort,
Den stora Moguls land,
Är sextio dygns seglasie,
Som jag det säja kan.
45. The Elephanter dryga,
Som ther i landen går,
The är fem alnar höga,
Och hafwa stora lähr,
Kan bära femton man,

- Thet såg jag i Bengalo,
Och så i Arakan.
46. Persia och China,
Med stora Riket Siahm,
Japan och Tartaria,
Der bor den stora Cham,
Guina kom i glöm,
Der bor de Hottentotter,
Är lik the Trollen grym.
53. Jag må ock ei förglömma,
Then dyra ädla spis,
Som alla land berömma,
Som wi här kalla Rijs,
En himmelsk gåfva stor,
Som växer i the landen,
Ter Hedningarna bor.
54. Ei kan min penn' beskrifwa,
Guds goda gåfwor all,
Som han har täcks dem gifwa,
Ymnogt i tusend tahl,
Dock känna the ei han,
Utan the alt tilskrifwa,
Sin grymma afgud Rahm.
55. The har ock flera Gudar,
Som jag ei nämna kan,
Jakan och Bizlipuzli,
Then dierde thet är Skam,
Amok och andra fler,
Är gjorde utaf gypsen,
Och bakat utaf leer.
56. Gudi ske pris och ähra,
För sin barmherighet,
Som gjorde oss then ähra,
At wi har bättre wet,
Wi också bedie här,
Gud wille them uplysa,
Som så förblindat är.
57. Gud fägne Commandören,
Hwar redeliga siäl,
Som fahr på denna kiölen,
Thet gå them alltid wäl,
Gud fägne en och hwar,
Thet önskar Anders Flöija,
Som Versen skrifwit har.

Anders Flöija, som f.ö. också gjort sig bemärkt som upphovsman till den svenska utformningen av visan »Till Österland vill jag fara»,¹⁶ ger i sin sjömansvisa även en färgrik beskrivning av fjärran länder, deras natur och inbyggare. I övrigt ger han nästan en navigationslära på vers, och hans uppgifter om resrutter och seglingsväg är pålitliga. Det i strof 3 omtalade »buskär» är sålunda det flata bergsskär Buskär, som är utsatt på alla äldre sjökort (däribland Nils Strömcronas från 1737, se också bild 2) och nämns i tidens seglationsbeskrivningar, bl.a. 1748 års upplaga av Johan Månssons sjöbok.¹⁷ Flöijas underhållande och faktarika skildringar av de exotiska miljöer han besökt är i sitt slag ett litet komplement till den rad av svenska resebeskrivningar på

¹⁶ Se N. Dencker, »Till Österland vill jag fara» (Folkminnesstudier tillägnade Sverker Ek 1937=Folkminnen och Folktankar 1937, s. 58—71). Jfr också T. Dahlberg, »Till Österland vill jag fara» — »Na Oostland wil ik faren» (Niederdeutsche Mitteilungen 28, 1972), s. 7 f.

¹⁷ Återgiven i C. Krantz, Skepp i gattet, Sthlm 1954, s. 16. Bild ur Strömcronas atlas ibid., s. 15.

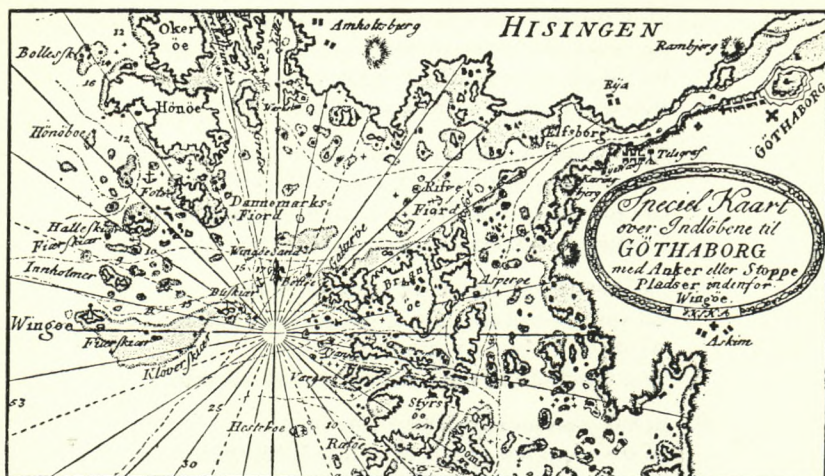


Bild 2. Inloppet till Göteborg. Dansk sjökort av P. Löwenörn 1810.

prosa vi äger från dessa tider och trakter. Jag tänker bl.a. på kompaniets skeppspräster Jacob Wallenberg och Pehr Osbeck.

Osbeck reste 1750—52 med »Prints Carl». Från en något senare resa med samma skepp härrör visan »Kort Utdrag Af Ostindiske Journalen, Som fördes under resan Med Skeppet, Prints Carl, Och Capitainen, Herr Johan Rundsten, Åren 1763 och 64, I wers författad Af Jonas Greggelund, Som på samma resa war förhyrd för Matros, Med omberörde Skepp och Capitaine.» Även här får jag nöja mig med att återge vissa av visans fyrtio strofer:

1. Et Tusende Sjuhundrade sextiotri,
För Swenska Ostindiska Sjö-Compagnie,
Wi lät oss förhyra til Canton at gå:
På resan lät Gud oss Sin hjelp skåda få!
2. Det Skepp, som wi segle på, nämnes Pris Carl,
Och kalladt är efter vår Stor-Amiral:
Wi segle med detta från Nord til Söd-pol'n,
Sen gå wi til Öster och Norr emot Sol'n.
3. Januarii den trettiond' förste det war,
Om morgonen tidigt, man gjorde sig klar.
Wi winde vårt ankar, och Lotsen om bords,
Wi hissad mers-segeln, och två man til rors.

4. Från hustrur och wänner man afsked nu tar,
De önska oss lycka, wi lemne dem qwar.
Wi tänkte wäl alla hemkomma igen,
Men döden åtskiljer båd' owän och wän.
6. Den Nionde Martii från Cadix man gick,
Til Conwoy wi finge et Swenskt Örlogs-skepp,
Des namn, Swarta Örnen, nog namnkunnigt är,
I Sweriget, i Danmark, och Spanien här.
7. På Trettitre grader Nord Latituds högd,
Wi skildes wid Ständer, som oss hade fölgdt,
Wi då salutera med åtta skott swår,
Man drack deras skål wid musik, och de wår.
8. Aprilis den nionde Linien togs in,
Af oss, som har seglat med lust fördiwind,
Men litet derefter en man från oss dog,
Som föll ur Stormärssen, och dödslag sig slog.
9. Et ömkeligt dödsfall den Mannen han fick,
Han war Qwartermästare uppå vårt Skepp,
Ej mer än sex timar han lefde derpå,
Ej någon af honom et ord kunde få.
10. Nästföljande dagen wår Doctor han dog,
Och från jämmerdalen sit afsked då tog,
Och sedan til HERren han Själen sin gaf,
Så fick han på Caps bank sin nog wida graf.
14. Omsider Augusti den tionde dag,
Til Canton wi komme, vårt Skep gjordes klart,
Wi fyra Man miste uppå Vampo-redd,
Twå döde, twå rymde på Ångelska skepp.
16. Uppå nya året och i första mån,
Den sjuttonde dagen wi seglade från:
Chinesiska kusten och stora Ladron,
Hwarpå wi då ändtlig til sjös återkom.
17. Med lyckelig fortkomst wi Jawa fick se,
Då på Februarii den förste man skref.
Til ankars i le för Norde land derpå,
Den sjette wi kom at få watten derfrå.
18. Sen wi på tre dagar oss klara had, gjordt,
Den nionde dennes wi lemna den ort,
Men sedan wi hade sex dagar motwind,
Tils wi på den femtonde sjön fick ta in.

19. Wi seglade sedan i månader två,
Och ständigt såg watn mot himmelen blå;
Och under den tiden då dödde två man,
Hwars lif war fulländat på jordens plan.
25. Den tionde Maji wid pass kläckan half fem,
Om eftermiddagen, så gick Capitain
Helt nögd och beredder från werldene af,
Och härmed commando ifrån sig han gaf.
26. Om dagen derefter Capitainen begrofs,
Med ceremonie, minut-skott Honom gafs,
Til tal tjugofyra, som lossades af,
Och dermed så sattes han ned i sin graf.
31. Herr Rundsten Han saknas som vår Capitain,
Herr Selle upfyller det rummet igen,
Med muntert commando och oförskräckt mod,
Med Honom wi wåge, som Swenske vårt blod.
34. Den nittonde Juli wi Corpo fick se,
Och Ejlandet Florens, som ligger derwe,
Två man för oss dödde, sen gick wi från Cap,
Och lycka wi hade med wind och passat.
35. Vår stäfwade cors ost nordost nu skal bli,
At finna Canalen och Ängland at si.
Den andre Augusti passerade wi,
Om eftermiddagen Landsändan förbi.
36. Med hugnad och glädje längs Ängelska wat'n,
Wi seglade lustigt igenom Canal'n.
Den fjerde för Dover wi drägade bi,
Fick Lotsen ombord, och til Nordsjön gick fri.
37. Wi skåda då finge vårt Fädernesland,
Den Tolfte Augusti, som gläder hwar man,
Oss derföre HErren lofsiunga nu bör,
Som folk öfwer hafwet ledsagar och för.

Denna visa utkom i minst elva skillingtryck mellan 1760-talet och 1790-talet. Om dess popularitet vittnar vidare förhållandet, att det hänvisas till dess melodi för många andra visor i skillingtryck (därav flera sjömansvisor).¹⁸ Ibland hänvisas därvid helt enkelt

¹⁸ Jersild, Skillingtryck, s. 154 ff och s. 207 (tablå 41). — Texten ovan tryckt 1769 (KB skill.tr. R 1769).

till »Greggelunds sjömansvisa»!¹⁹ Uppgifterna om tidpunkter och kapten är korrekta.²⁰

Det kan nämnas, att ett skepp »Prins Carol» också är nämnd i första strofen av en lyrisk sjömansvisa från denna tid:²¹

Det war en Söndags Morgon
Den fiortond' dag i Maij,
Prints Carol lyfte ankar,
Från Porsmed segla han;
Wår Sol i glants framträdde,
Wi skull åt Lisabon gå,
De Berg och Dalar wor' klädde,
Af Fruar och Jungfrur små.

Flöijas visa är från tiden för kompaniets första oktroj, Greggelunds från den andra. Även från den tredje finns en visa. Till skillnad från vad fallet är med de nämnda, är här författaren anonym. Den beskriver resan mars 1779—juni 1780 med »Gustaf III» och har titeln »Journal hållen på Swenska Ost-Ind. Comp:s Skepp Gustaf d. 3: dje, fördt af Capitainen Herr Isaac Selle, under resan, til och från Canton, åren 1779 och 1780.»²²

Eftersom vi nu hunnit bekanta oss med stilen, nöjer jag mig med att citera två strofer:

6. Den trettonde förbi passeras
Det Norska Näset, som en räst,
Och mot Compassen det rangeras
För våra ögon i Nord-wäst.
Man flera Skepp på rymden såg;
Men intet så, som Gustaf, blänkte,

¹⁹ Sålunda uppges visan »Sidst här i Stockholm när riksdagen vår» i ett odaterat tryck, väl från 1771, skola sjungas såsom »Greggelunds Sjömans Wisa» (KB skill.tr. T 11 b b).

²⁰ E. Olán, »Ostindiska kompaniets saga», 2 uppl., Gbg 1923, s. 114. — För en allmän orientering om kompaniets verksamhet se förutom Oláns bok Sven T. Kjellberg, Svenska ostindiska compagnierna 1731—1813, Malmö 1974.

²¹ Ostindiska kompaniets skepp kan ha bidragit till denna visas popularitet. Det är däremot mindre troligt att det är just detta skepp som avses. Rutten »Porsmed» (Portsmouth)—Lissabon passar ej. Visan har varit mycket spridd i Danmark (se Nyerup & Rasmussen, a.a., II, s. 61 ff), och troligen har vi där att finna originalet. Om visans förekomst i Sverige se Jersild, Skillingtryck, s. 153 och s. 208 (tablå 44). — Citat ur KB skill.tr. R 1786 a.

²² KB skill.tr. R 1780 a. — Kapten Isaac Selle är densamme som vi förut mött i Greggelunds visa, str. 31.

Hwars blotta Namn et mod oss skänkte,
Som trotsar både wind och wåg.

7. Den tjugonde en storm begyntes;
Wi måste refwa, göra fast,
Bland annat, som nödvändigt syntes,
Wår Fock beslogs i största hast;
Stor-Seglet war den enda klut,
Som oss i denna stormen tjente,
Och Himlen oss sin hjälp förlänte,
Förr'n tjugosjunde Mars tog slut.

Även utanför ostindiska kompaniets flotta och efter kompaniets upphörande diktades loggboksvisor. Vi känner åtminstone ett trettiotal, t.ex.:

- »Sjuttonhundraåttiofyra vi oss förhyra lät» (skeppet »Ellegrim»).
- »Ack kom kamrater och rusten eder fort» (om fregatten »Fröjas» långresa 1801—03).
- »Förlåt jag börjar skriva fast tiden den är lång» (om ångfregatten »Vanadis'» första världsomsegling 1865—66).
- »År 1883 vi kommendering fick» (om »Vanadis'» andra världsomsegling 1883—85).

Av de nämnda rönte visan om »Fröja», vilken i skillingtrycken uppges vara »Komponerad af Krono-Båtsmannen wid Andra Indelnings-Kompaniet i Blekinge, Bengt Swan», stor uppskattning. Den utkom i sju skillingtryck 1806—60 och har också kunnat upptecknas ur traditionen.²³

*

Den första av våra loggboksvisor handlade om ett nordiskt fartygs möte med »turkar». Barbareskstaternas pirat- och/eller kaparverksamhet var en sannskyldig plåga för den europeiska sjöfarten ända till dess fransmännen erövrade Alger 1830. Av engelska visor med motiv från kontroverser med korsarer kan nämnas »The Algerian slave's releasement», kanske från 1680-talet,²⁴ och den också av eftervärlden mycket sjungna »High Barbaree».²⁵ Men vi har också några svenska visor som handlar

²³ KB skill.tr. X; Lagus nr 134; Sternvall, s. 26 ff.

²⁴ Ashton, a.a., s. 227 f. Jfr S. Hugill, *Shanties and Sailors' Songs*, London 1969, s. 8.

²⁵ Hugill, *Shanties from the Seven seas*, s. 419 f.; jfr dens., *Shanties and Sailors' Songs*, s. 5. Jfr F. J. Child, *The English and Scottish Popular Ballads*, nr 285.

om strid med sjöröfware; i båda fallen citeras de här efter vis-samlingen Filikromen.²⁶ Den första lyder så:²⁷

1. Det gångar ett skepp från Gibraltars hamn,
Som skull' till Ostindien gå.
På vägen det mötte de sjöröfware,
Sjöröfware svarta som sot.
2. Sjöröfvaren han fregte och preja och sa':
Hvart hafver du din kosa ställd?
»Jo skeppet det skall till Ostindien gå.
Med lasten: jern och stål.»
3. Och vill du nu lemna din last åt mig.
Skall du med friden få gå,
Men annars så g'er jag dig kulor och krut,
Och det skall kosta på.
4. Den första salfvan, sjöröfvarn skjöt,
Skjöt han en stång från bord;
»Och hör ni, svenska gossar, gån på,
Och skjuten med friskt mod.»
5. Den första salfvan sjökaftenen skjöt,
Skjöt han sjöröfware fem;
»Och hör ni, svenska sjögossar, gån på,
Och hurren med friskt mod.»
6. Den andra salfvan, sjöröfvaren skjöt,
Den slet ett segel itu;
»Och hör ni svenska sjögossar, gån på,
Ännu ha vi segel kvar.»
7. Den andra salfvan, sjökaftenen skjöt,
Skjöt han bort styre och vant,
Och »Hurra!» då ropte den sjökaften:
»Det var ett dugtigt tag.»
8. Den tredje salfvan, sjöröfvaren skjöt,
Slog kull kaftenskans mops;
Då skrattade sjökaften så glad:
»Han skäller aldrig mer.»

²⁶ Axel I. Ståhl (pseud. för L. Th. Öberg), Filikromen. Hittills otryckta skämtsamma sånger (ord och musik). 1—9. Sthlm 1850—65. Nytryck i två vol. 1973 med efterskrift av B. R. Jonsson.

²⁷ Filikromen 4: XVI (nytr. textvol. s. 123 f., musikvol. s. 96). Visan finns också t.ex. hos Wiede (nr 126), och i Lagus, a.a., nr 156, Bondeson, a.a., nr 138, samt Sternvall, a.a., s. 201 f.

9. Den tredje salfvan, sjökaftenen skjöt
Skjöt han sjöröfvaren i sank,
Och glad då svängde kaften sin hatt
Och nickade: »Adjös!»
10. De seglade i dagar, de seglade i en,
Då mötte dem en engelsk fregatt:
Nu bören I tacka er Herre och Gud
Som hafver frälst lifvet åt er.

Den andra innehåller stroforna:²⁸

1. Det gångar ett skepp på det vilda haf
Med raska sjömänner uppå,,:
Hurra! de sjöngo, hurra, hurra!
På hafvet är roligt ändå.
3. Så hett skiner solen vid »liniens rand»,
Nu var det helt muntert ombord, ,:
Hurra de sjöngo etc.
För fästmö och fädernejord.
4. Långt bort i fjerran det syns ett skepp.
Sjörövare är det helt visst ,:
Hurra de sjöngo etc.
En dust få vi pröfva till sist.
7. De stredo så tappert mot sjudubbel makt,
Så är ju svenskarnes sed ,:
Hurra de sjöngo etc.
Med hast sablas fienden ned.

Eftersom i de sistnämnda visorna inte vare sig datum eller skeppens namn anges, kan dessa visor inte betraktas som loggboksvisor utan kan — även om de eventuellt skulle bygga på historiska händelser — uppfattas som rena fiktionsvisor. Ett ur visforsknings synpunkt intressant gränsfall är en visa, som inte handlar om strider med sjörövare men om ett skeppsbrott. Det äldsta belägget finns i ett skillingtryck, tryckt i Uppsala 1859 hos J. Sundwallson:²⁹

1. Ack hör ni sjömänner som plöjen
Neptunus på böljorna de blå,
Huru mycket ondt I må lida,
När landtmannen till hwila kan gå.

²⁸ Filikromen 9: I (nytr. textvol. s. 280 f., musikvol. s. 205).

²⁹ KB skill.tr. E 1859 m. Visan utkom i mer än dussinet skillingtryck under 1850- och 1860-talen.

2. Ni wet ju hur hafwet kan brusa
Och böljorna reser sig opp,
När stormen begynner att susa,
Det knakar i märsegel och topp.
3. Från Norrland wi lyckligt utsegla
Den 18 Mars uti fjöl;
Med god wind det intet oss felat,
Förnöjda war alla om bord.
4. Men straxt andra dagen derefter,
Blef all wåran glädje förbi,
Ty stormen tog till utaf krafter,
Det skedde ett jemmerligt spel.
5. Det stötte så hårdt mot en klippa;
Med sådan förskräckelig fart,
Att skeppet i två stycken måst' brista
Och allting blef uppfyllt med wat'n.
6. En del sprang förtwiflad i hafwet,
De tänkte att simma till land.
En del blef i skeppet begrafwet,
Ty allting blef upfylt med wat'n.
7. Ja bränwinspipor och ankar
Och brödet i haf kasta wi,
Ja stolta matroser må wandra
På sjön i ynkeligt wis.
8. Härmed will jag ända min wisa
Och intet mer klaga min nöd,
Långt heldre jag Herran will prisa,
Som mig hafwer frälst ifrån död.
9. Nu har jag förwunnit min wåda,
Nu är jag förnöjder igen,
Ty tackar jag Gud för hans nåde.
Till sjön står min åtrå igen.

Det anmärkningsvärda är nu att precis samma visa lokaliserats till andra orter och andra förlisningar. I Sternvalls bok *Sång under segel* lyder strof 3:³⁰

Från Hangö vi lyckligt utsegla,
den artonde maj uti fjöl,
god vind har intet oss felat,
förnöjda var alla ombord.

³⁰ A.a., s. 170 f. Sternvalls kommentar lyder: »Nedtecknad efter olika fragment. Visan finns mest fullständig i finska sjömäns visböcker. Melodin efter Navigations-Pelle 1875. Den är även känd av kapten Knafve på Skåne-

Kapten Sternvalls uppgift om att skeppsbrottet timat utanför Marstrand kan också bekräftas — i en visvariant:³¹

Från Marstrand vi lyckligen utseglar
Den nittonde mars uti fjol
Som god vind oss icke här felar
Gå vi nu alla förnöjda ombord.

Man skulle kunna förmoda, att det rört sig om en och samma visas applicering på tre olika faktiska förlisningar. Det skulle kunna vara fråga om ett exempel på hur en enda visa fyllt en funktion att förmedla samma trista och oundvikliga fakta, gällande för många fall — såsom ofta görs i skillingtrycken, där en enskild visa (ibland enbart genom titeln) kopplas till flera olika händelser av samma slag, t.ex. avrättningar — men anpassade för varje enskilt fall. Datumangivelserna ger dock anledning till skepticism beträffande visornas historicitet. »Den 18 mars uti fjol» — »den artonde maj uti fjol» — »den nittonde mars uti fjol»: tidsuppgifterna är alltför lika för att man här skall våga tro på att man beskrivit faktiska händelser med användning av en föreliggande verbal konvention, låt vara att förlisningar ofta skett på sätt som visan anger.

Härmed har vi lämnat loggboksvisorna och kommit in på de allmänt berättande sjömansvisornas område. Här är materialet rikt, och det kan tyvärr inte bli tal om annat än att ge några få exempel. Låt oss än en gång se på inledningsstrofen i den behandlade visan:

Ack hör ni sjömänner som plöjen
Neptunus på böljorna de blå,
Huru mycket ondt I må lida,
När landtmannen till hwila kan gå.

Det är tre ting i denna strof som jag vill fästa uppmärksamheten på. Det första är metaforen »Neptunus». Stadigt som en vedertagen kenning uppträder uttrycket »Neptuni åkerfält». Stundom möter särutformningar t.ex. »Jag med Neptuni Gastar dansar». Neptunus bereder jämte förstarangsfigurerna Venus och Bacchus ett segt posthumt liv för den antika mytologien. Det andra är

kusten från ungefär samma tid. Skeppsbrottet anges i en del varianter ha timat utanför Marstrand och tidpunkten skulle vara början av 1800-talet.»

³¹ Nordiska museet E. U. 451: Visor I s. 170. Upptecknad i Kristianstad, Skåne, o. 1930.

uttrycket »huru mycket ondt I må lida», vilket representerar diverse beskrivningar av sjömannens tunga liv. Det tredje är motsättningen mot »landtmannen», dvs. de icke sjöfarande. Låt oss ett ögonblick stanna vid det sistnämnda motivet, ett verkligt favoritmotiv i sjömansvisorna. Så här kan det låta: ³²

Ack lycklig, du landtman
 Du har ett nöjsamt lif
 När du din syssla sköter wäl
 Då lefver du med frid
 Men deremot en sjöman
 Får ofta i stor oro
 Bland stormar och oväder
 Begrunda hwad det är.³³

eller

1. En lantman plöjer här sin äng,
 — ry ry ry Wä —
 Sin går han trygger tell sin säng
 — stäm lang taj mo wä.
2. Men annat får en Siöman må
 — ry ry ry wä —
 När stormen ryter seglen slår
 — Stamlang taj mo wä.³⁴

och

1. I, härrar och grefvar och tullinspektor!
 När det rägnar och blåser, då går I till mor,
 Står i första och tittar, vara rädd för bli våt.
 Själva svinen på stien de grulta däråt.
2. I står uppå landet och tänker alltså,
 I tänker långt mer, än en sjöman förstår;
 I står uppå landet och tittar uppå,
 I tänker beständigt, det alltid går så.
3. Men kommer I ut så får I väl se
 hur det regnar och blåser och brusar i lä.
 Stå i lä om storbåten är det bästa man får,
 hålla fast i ringbulten, ifall båten, han går.³⁵

³² Motivet är nämnt i avsnittet om sjömansvisor i M. Rehnberg, Arbetets folkdiktning (i Arbetaren i helg och söcken, red. A. Lindblom, II, Sthlm 1944), s. 307 ff.

³³ L. Chr. Wiedes vissamling nr 223.

³⁴ Bondeson, Visbok, nr 273 (efter Adolf Olsson, Vallda).

³⁵ Bondeson nr 315 (efter Adolf Olsson).

Jag skall ge några prov på berättande sjömansvisor utanför loggboksvisornas kategori. Materialet är som nämnts omfattande och valet därför inte helt lätt. Som exempel på visor som handlar om sjömännens förlustelser i hamn kan jag ge ett utdrag ur »Vad glada, muntra nöjen»: ³⁶



1. Vad glada, muntra nöjen de gossar ha som plöjen
Neptuni åkerfält.
När vi vårt hantverk driva, vi kan ej husvill bliva,
luftkretsen är vårt tält.
2. När vi oss rusta klara att ut på rymden fara
till saknad för envar,
går flickan med åt stranden. Jag då med varma handen
ett redligt avsked tar.
3. Vart sedan vi oss vänder kring alla världens länder
vi träffar flickor skön.
Fast mången glömt att spara den dyrbaraste vara,
som finns hos flickors kön.
4. Bland engelska fruntimmer, ja tusentals man finner,
som på ett märkligt sätt
förtjäna kan sin föda förutan någon möda,
blott de lärt konsten rätt.
7. Ja, Frankrikes mamseller de är ej sämre heller
att taga must och mäg.
I sminker och pomada de dagligen sig bada,
om de skall hålla färg.
8. På danshus och spektakel och alla slags mirakel
man hoptals av dem ser.
Där herrar och sjömänner då kaffe och likörer
åt sina jungfrur ger.

³⁶ Sternvall, Sång under segel, s. 63 ff.

19. Jag gick och spankulera en gång med gossar flera
i staden Rotterdam.
Musiken ljuvligt hördes, och blodet i mig rördes,
och vi gick sakta fram.
20. Ett danshus vi strax finna, där klara facklor brinna,
och vi steg genast in.
Månnтро om paradiset såg ut på detta viset,
föll mig i tanken in.
21. Här klingar glas och brickor, här dansar vackra flickor,
så duktigt om varann.
Som änglar de sig svingar fast under spända himlar
till nöje för envar.
24. Jag mina ögon fäste uppå den allra bästa,
som uti salen fanns.
Hon såg på mig tillbaka, jag kunde ej försaka
att bjuda upp till dans.
27. Ja, Hamburg kan man kalla en lustgård framför alla,
där blommor gå i dans
Månn förr i forna tiden, då Adam var i Eden,
så många nöjen fanns.
31. De tyska flickor söta, så vänliga oss möta,
när vi vill till dem gå.
Så het av kärleksyra, att de sig knappt kan styra,
när andan faller på.
33. Men flickor uti Norden, de bästa uppå jorden,
som man kan lita på.
Där har jag endast funnit den som mitt hjärta vunnit,
om jag skall säga så.

Och som kontrast »En sjömans begrafning»: ³⁷

- | | |
|--|--|
| 1. Sakta öfver mörkblå vågor,
Skrider skeppets stolta stam.
Och i österns purpurvågor,
Träder dagens drottning fram. | 4. Ty man skulle öfverlemna
Åt en mörk och dyster graf;
Här en yngling nyss afsomnat,
Den döde nyss har brutit upp. |
| 2. Allt om bord var tyst och stilla,
Ingen munterhet och sång,
Endast rodret hördes drilla,
Allting har sin jemna gång. | 5. Och en kista ordninggjordes,
Uppå gammalt sjömansvis.
Och till relingen den fördes
Endast prydd af segelduk. |
| 3. Blott kaptenen hördes ropa:
Brassa akterråna back.
Och på halva stången hissa,
Skeppets sorgefana opp. | 8. Ingen ros och ingen lilja
Pryder denna sjömans graf.
Endast vågor honom skölja,
Skeppet kastas af och an. |

³⁷ KB skill.tr. E 1893 n°. Visan har kommit i över 30 skillingtrycksuppl. mellan 1890 och 1920. SVA har omkr. 100 uppteckningar av visan.

*

De flesta sjömansvisorna är dock mindre av berättande utan fastmera av lyrisk natur. Avskedet från hemlandet, hemorten, hemmet och den käraste spelar, liksom hemlängtan, en mäktig roll i dessa visor. Ibland är anknytningen just till sjölivet liten eller obefintlig. Det rör sig då om mera allmänt hållna avskedsvisor och sådana som egentligen kanske avsett soldaters, gesällers eller emigranternas avsked eller skilsmässan mellan tjänstefolk vid Mikaelidagen. I traditionen — eller på skillingtryckens ofta skrupelfritt utformade titelsidor — har de associerats med sjömän. Men det finns många visor, där sjömansanknytningen är mera organisk och ursprunglig.

Jag får nöja mig med några axplock och väljer i första hand mina exempel ur 1700-talets skillingtryck, således samma källa ur vilken jag hämtade de äldre loggboksvisorna. Intressant nog kan för övrigt en lyrisk avskedsvisa, »O Aldrakiäraste Däcka så fin», i ett skillingtryck från 1739, troligen direkt förknippas med ostindiska kompaniets då nyss påbörjade verksamhet. Det står nämligen där (i strof 2): »När jag af resan från Ostindien kom, Så war jag mycket wälkommen».³⁸ I samma tryck finns en annan visa (på samma meter som den nämnda och kanske av samme författare), vars två första strofer lyder:³⁹

1. ADiö min dygdigaste hiertans skatt,
 Mig lyckan ei länger här lider,
 Mitt sörjande hierta skal säga god natt,
 Min tanckar med kiärlighet strider;
 O kiäraste Möö,
 Den brusande siö,
 Skal ei våra hiertan åtskilja,
 Du äst i mitt sinn,
 När watten och winn,
 På Skieppetz planckor the skylja.
2. De bognade Segel de hysas i Rå,
 Och anckara lättas från botten/
 Min dygdiga Däcka wed stranden månd' stå,
 Hwem kan hennas längtan begrunda,
 O Edela wänn,
 När skal jag igen,
 Dig kärligen famna och finna

³⁸ KB skill.tr. E 1739.

³⁹ I strof 2 rad 7 har jag rättat »famma» till »famna».

I böljor och haf,
Skal wara min graf,
Om du mig af tanckarna rinner.

I strof 6 uppträder den välkända jämförelsen »I skumlande mörck och brusande natt, När andra mån' söttelig sofwa».

Ett defekt tryck från 1700-talets mitt är vårt äldsta belägg för visan »Goder natt, Goder natt aldra Käresten min»: ⁴⁰

1. Goder natt, goder natt aldra Käresten min:
Min tid är ej längre här at blifwa.
Jag wil nu först dricka skålena din
Och sedan på resan mig gifwa.
Det smärtar mit hjerta så innerlig,
At jag icke längre får blifwa hos dig,
Aldrahjerteliga käresten min,
Aldradägeligaste däckan så fin.
2. Så wil jag då tala et endaste ord
Med den, som jag älskar för alla;
Ty nu är snart tider at resa här ifrån
Och sedan mit löfte betala.
Jag räcker dig min hand och du mig din igen
GUD wet huru snart wi samlas igen
Aldrahjerteliga käresten min
Aldradägeligaste däckan så fin.
3. Tiden han kommer och tiden han går
Och all ting sig mände forandra:
När som man bäst tänker at tryggelig bo,
Då måste man snarligen wandra.
Jag skrifwer dig til Hwad jag mera wil.
Swara: det skal ju ske På den önskade dagen
Aldrahjerteliga käresten min
Aldradägeligaste däckan så fin.
4. Så wil jag då önska af hjerta och sinn
At resan må lyckelig blifwa,
At jag måtte komma med glädje igen
Och finna mina wänner i lifwe.
Men wi skola skrifwa våra bref öfwer bord,
Öfver berg, öfver dalar, så långt uti nord
Aldrahjerteliga käresten min
Aldradägeligaste däckan så fin.

⁴⁰ KB skill.tr. A 4. Den finns också i trycken R 1801 b, E 1801 ff, E 1810 h.

honom altid wål HErren han lindre min
 smætte iag måste trösta mig min siäl,
 Christi gifwe at den dagen woro kommen
 at wårt Brødtov stulle stå, så woro iag
 så glader af hiertat och stulle glad at län-
 gen upstå.

10.

Det sista werket iag svinger på wi-
 kan dāt, går eder altid wål, iag alla siömän
 som på Havret äre det går eder alla wål
 At i mårten wål fullända er ro och kom-
 ma til er kiærste igen, så blifwer i så
 öfwade af hiertat til et jult
 adio far wål.



Bild 3. Sista sidan av skillingtrycket KB R 2. 1700-talets förra del.

5. Hwem kan segla förutan wind,
 Hwem kan jaga utan hundar,
 Hwem kan kasta sina ankar på djup
 Der man ingen botn kan grunda;
 Men wi wilja lägga våra åror öfwer bord
 Och få wi icke segla, så måste wi ro
 Aldrahjerteliga käresten min
 Aldradägeligaste däckan så fin.
6. Så wiljom wi nu dricka hela laget omkring
 Och göra våra wänner til godo.
 Den som ej wil dricka skålena min
 Han älskar ej eller våra flickor.

Skålen skal drickas til broderen din,
 Sen får han inskänka til käresten sin
 Aldrahjerteliga käresten min
 Aldradägeligaste dåckan så fin.

7. Ja dig wil jag önska så mången god natt,
 Så många och nöjsamma stunder,
 Som Himmelen är med stjernor besatt
 Och sandkorn på alla hafwenes grunder.
 I alla mina dagar så har jag det hört,
 At kärlek både nöje och ängslan medfört,
 Aldrahjerteliga käresten min,
 Aldradägeligaste dåckan så fin.

Inledningen till strof 5 har brutits ut och i omformat skick levt vidare som egen visa:

Vem kan segla förutan vind?
 Vem kan ro utan åror?
 Och vem kan skiljas från vännen sin
 utan att fälla tårar?

I åtskilliga avskedsvisor beskrivs avfärden på ett konkret sätt. Hit hör »Bäst vi är uti ro» och »Det blåser nordost, se flöjeln på topp», båda kända fr.o.m. 1780-talet och båda uppenbarligen mycket spridda. Den första har följande utseende:⁴¹

1. Bäst wi är uti ro,
 kommer Lotsen om bord,
 winden fogar sig, och wi gör oss klara
 vår Capitain säger oss
 lustigt mod i vår Kropp,
 låt oss skåda wad Gud han oss beskjär.
2. När vår Styrman order får,
 som för oss alla går,
 han alla mände oss, och alla monde befalla,
 Gossar spaka i gån,
 tiden är icke lång,
 låt oss winda men tåget löper.
3. När vårt Tåg wissa steg,
 några man bräcker af,
 til at göra Marssegelna lösa,

⁴¹ KB skill.tr. E 1787 a. Finns i ytterligare ett dussin skillingtryck fram till 1830-talet. Upptecknad femton gånger, varav de flesta i Finlands svenskbygder. Den cit. texten (fr. Karlskrona 1787) är intressant nog sämre än den i ett Karlskronatryck från 1820 (samma sign.).

wårt stagegel hysses up,
men förglöm ej vår Fåck,
låt oss winda men tåget löper.

4. När vårt Segel står i topp,
lustigt mod i vår kropp,
winda Ankar lustigt, är botten röwit.
tager Timmerman,
Skjeppet swaja ifrån land,
Gud oss alla ledsaga med sin hand.
5. Et jag ej förglömma kan,
Flickorna som står på Strand,
fäller tårar på snöwita kinder,
de önskar och ber,
Gud han ware med er,
han ledsaga oss på böljan den blå.
6. Där för en och war,
som på denna Kjölen farit har,
Gud Han wille oss alla bewara
ifrån Böljan den blå,
ifrån brusanden ström,
til få spörja vårt Federnes Land.
7. Nu jag slutar och
dessa rader så kort,
ty jag orckar ej längre at skrifwa,
men om jag säger sant,
är mit namn, wäl bekant
utaf den som på Kjölen farit har.

Den andra visan börjar: ⁴²

1. Det blåser Nordost,
si flögen på topp,
Han wisar at winden är god,
Wi måste nu lossa vårt ankare up,
Och segla från käresten god,
Det bästa jag har
Det lemnar jag qwar,
Min tro och min kärlek för dig jag ej spar
Til döden han lägger mig i graf.
2. Vårt ankare windas
och Lotsen om bord,
Och skeppet det går nu ifrån land,
Gör då som en redelig flicka sig bör,
Gack ute på denne vår strand,

⁴² KB skill.tr. R 1786 b. Sedan utgiven i dryga dussinet tryck fram t.o.m. 1850-talet och känd i lika många uppteckningar ur muntlig tradition.

Och skåda uppå
De bräderna så,
Hwar uti jag skal wandra på böljorna blå,
GUd låte allt lyckeligen gå.

3. Din dyrbara ära
bewara med flit,
Låt ingen på hjertat få rå;
Men haf du til himlen din endaste lit,
Så kan du alt sådant bestå,
Ty äran består
När all ting förgår,
Och tiden bepryder den blomstrande wår,
Til äldren gör mig grå hår.

I ett annat skillingtryck (från 1783) har den sistnämnda visan kopplats samman med en annan jämngammal visa, »Du redelige sjöman som vågar ditt blod» på det rent mekaniska viset att »Det blåser nordost» hängst på »Du redelige» som strof 9 ff, detta trots att visorna har något olika strofform.⁴³

Något yngre än de citerade visorna är »Ack du min vän och ädla ros». I varje fall förekommer den inte i skillingtrycken förrän 1815 men blev sedan desto populärare:⁴⁴

1. Ack du min wän och ädla ros,
Jag dig wisst älskat har;
Jag tänker resa bort min kos,
Men du får blifva qwar;
Min glädje nu en ända har,
Och sorgen ökar sig;
Ho wet om jag i werlden här,
Nånsin får skåda dig.
3. Men ett will jag påminna dig,
När wädret susar hårdt;
Att du då ner till stranden går,
Det kostar dig ej swårt;
Din såta wän, som borta är,
Du wet ej hur han mår;
Kanske af storm och starkt owär,
Han wåt och trötter står.
4. Du är en wän af ärbarhet,
Det talas wäl om dig;
Hwar gång jag dina ögon ser,
Hwar blodtår rörs i mig;

⁴³ KB skill.tr. R 1783 a.

⁴⁴ KB skill.tr. N 1815 b. Måhända är det defekta trycket C 23 något äldre. I övrigt finns tretton tryck det yngsta från 1846.

Din kinder är som wallmo röd,
 Din mun så säckersöt;
 Ty aldrig jag i werlden här,
 Nånsin förglömmer dig.

5. På mörka böljan, Den swarta flod,
 Der brusar storm och owäder,
 Der vågar jag mitt unga lif,
 På några tunna bräder;
 Men om du will till böljan gå,
 Så skall du skåda få;
 Likkistan min, Lik som hon står,
 Med flagg och vimpel på.
6. Se wimpeln kastas upp i topp,
 Mitt afsked bjudes dig;
 Det står en man utför vår port,
 Som ifrigt swingar sig.
 Si segel hissas upp i wind,
 Och skeppet går från strand;
 Men du min lilla söta vän
 får blifwa qwar på land.
8. Adjö, farwål för denna gång,
 Min ädla lilla ros;
 Min tid han är här intet lång,
 Jag måste bort min kos;
 Det är wäl sist för denna gång,
 Du får min ögon se;
 Du hör min ömma klagosång,
 Kan hända aldrig mer.

Särskilt i en utformning som börjar »Adjö, farväl för sista gång» har visan levat mycket starkt i traditionen (och i denna, textligt försämrade form tryckts i skillingtryck på 1870-talet).

*

I »Rytms trolldom», det klassiskt vordna svenska verket om arbetsvisor — som bekant direkt inspirerat av Karl Büchers »Arbeit und Rhythmus» — skriver Gustaf Cederschiöld:⁴⁵

När ankaret vindas upp, eller när segel hissas, sjunges det ju i regeln. Några svenska, vid sådana tillfällen sjungna texter ha emellertid ej varit mig tillgängliga.

⁴⁵ A.a., Sthlm 1905, s. 92.



Bild 4. »Matrosen och hans flicka». Kistebrev från 1800-talets förra hälft.

Detta skrevs 1905. Då var verkligen det som tillvaratagits av havets arbetsvisor inte mycket, även om t.ex. de »halevisor» Cederschiöld citerar ur Bondesons Visbok (nr 288 och 296) måste räknas dit. Den rikligaste samlarinsatsen gjordes först ett par decennier senare, av Sigurd Sternvall. Å andra sidan får det av Cederschiöld spärrade ordet »svenska» tas med reservation, nämligen om man beaktar att arbetsvisan till sjöss i mycket var en internationell genre. Den var en skapelse av världens under århundraden ledande sjöfartsnation, England. Den engelska visan, »shanty» kallad, sjöngs av sjömän av alla nationaliteter och ombord i fartyg under nästan varje flagg. De nordiska länderna utgör härvid inget undantag, lika litet som t.ex. Tyskland. Sjömansvisan och då

speciellt arbetsvisan är en av de få äldre visgenrer, där en nordisk forskare inte behöver räkna med nämnvärt tyskt inflytande — en annan är som bekant den medeltida balladen.

»A song is worth ten men on a rope» är ett talande engelskt uttryck. Arbetsvisan till sjöss är kanske det bästa exemplet på *visan som verktyg*. Den var ingen »kulturell lyx» eller »romantik» utan en ren nödvändighet. För att citera den danske »shantyman» (shantyförsångaren) Oscar Jensen:⁴⁶

Man havde jo nok Spil og Taljer. Men Drivkraften var udelukkende sejge, stærke Sømandsarme, og det vilde maaske have knebet mangel Gang i Kampen for Skib og Liv, om ikke Chantymanden havde kunnet spænde Staalet i disse Arme ud over dets normale Ydeevne med sin Sang — den Sang, der ofte var en Haandfuld Mænds Kampraab mod Elementerne.

Den främste kännaren av norska sjömansvisor, kapten Diderik Brochmann, skrev:⁴⁷

Ombord i de gamle seilskuter skulde allting gå med sang. Dersom mannskapet ikke sang til arbeidet var det et dårlig varsel, som både skipper og styrmenn helst skulde være opmerksom på, for da var snart fanden løs.

Utan att här gå in på en detaljerad systematik av de arbeten ombord på segelfartygen som krävde sång, kan jag nämna några av de väsentligaste.⁴⁸ Det var arbetet med segelns hissande och halande, med ankaret och vid pumparna. Man kan sedan gå vidare och dela in dem i »hissevisor», »halevisor», »bråspelsvisor» (bråspel var namnet på vind- eller ankarspel med horisontell spelaxel), »gångspelvisor» (för ankarspel med vertikal spelaxel, som dras runt av mannskapet gående i cirkel, skjutande en horisontell tvärbom genom spelaxeln framför sig), etc. Av dessa termer har speciellt »halevisa» slagit an i traditionen och icke sällan fått tjäna som ett samlingsnamn, täckande också visor använda vid segelhissning, m.m. Arbetets olika art har emellertid krävt skilda visor eller i varje fall visor framförda i skilda taktarter. Det finns

⁴⁶ O. Jensen, Internationale Sømands-Opsange, »Chanties», med danske variationer, 3. uppl., Kbhvn 1923, s. 10.

⁴⁷ D. Brochmann, Sjømannsviser I, Oslo 1937, s. 39.

⁴⁸ Jag hoppas att så småningom i annat sammanhang kunna återkomma till shantyn och andra sjömansvisor med den utförligare beskrivning och analys dessa visor otvivelaktigt är värda.

dock exempel på att en och samma visa använts i olika sammanhang.⁴⁹

Att arbetsvisan eller »shantyn» har gamla rötter, har jag tidigare nämnt.⁵⁰ Att den levat kvar och fått nya tillskott också under tider, från vilka källorna flyter sparsamt, är säkert. Låt mig i all korthet säga något om dessa visor.

Det utmärkande för dessa visors utseende och framförande är, att de varit en växelsång mellan en försångare (»shantymän») och en kör (de arbetande sjömännen). Kören har därvid sjungit de fasta omkväderna och försångaren de varierande texttraderna. Inte minst i detta avseende föreligger stora likheter mellan shantyn och medeltidsballaderna — måhända vågar man här tänka sig en speciell nordvästeuropeisk tradition. Att just nordiska ballader använts som »shanties» i nordiska fartyg är därför inte förvånande.⁵¹ Eljest möter ofta här en typ av makaronisk sång:

⁴⁹ Brochmann, a.a., skriver (s. 39): »Nå når sjantien og dens betydning lengst er ophørt, vil den ene kvasividenkskapelige forfatter plagiere den annen og forsøke å sette op tradisjoner og systemer som aldri har eksistert i virkeligheten. Vi er på den sikre siden når vi sier at sjøfolkene sang til arbeidet, når alle mann skulle være med.» Med risk för att bli anedd som »kvasividenkskapelig» vill jag påstå, att Brochmann här intar en alltför resignerad position. Sjömansvisan har i högre grad än någon annan visgenre samlats och kommenterats av inom yrket verksamma personer: i England t.ex. W. B. Whall och Stan Hugill, i Danmark av Oscar Jensen, i Norge av Diderik Brochmann, i Sverige av Sigurd Sternvall. Dessa använder sina egna erfarenheter och minnen, och att klassificeringen därvid blir ganska subjektiv — men samtidigt pålitlig — är ofrånkomligt. Att en viss systematik ändå går att åstadkomma visar inte minst Jensen i sitt a.a. Jfr också W. M. Doerflinger, Shantymen and Shantyboys, N. Y. 1951, och H.-J. Wanner, Die Hauptformen des Hochseeshantys (Jahrbuch für Volksliedforschung XI, 1966, s. 26—36).

⁵⁰ Etymologien till ordet »shanty» har flitigt diskuterats av sjömansviseforskarna men, mig veterligen, inte av någon filolog av facket. För mig syns förklaringarna, som anknyter ordet till fr. »chanter», fr. och eng. »chant», mest övertygande. Ett samband med det amerikanska »shanty» i betydelsen »liten stuga» e.d. tror jag, trots de obestridliga influenserna från nordamerikansk negermusik i »shantyn», mindre på.

⁵¹ Ett lustigt fall är att balladen om brudgummen som kommer hem i sista stund, »Herr Tor var sig en ridder skjønn», försetts med de engelska shantyomkväderna »Leave her Jonny, leave her» och »There is time for us to leave her». (Brochmann, a.a., s. 78 f). Omvänt har balladen om havsfruns tärna fått ett nytt och annorlunda innehåll men behållit omkväderna: »Det blåser kallt, kallt väder ifrån sjön» (Sternvall, s. 221 f).

strofraderna har sjungits på ett språk (svenska, norska, danska, tyska, etc.), omkvädena på ett annat, nämligen engelska. Att »shantymannen» stundom lagat efter lägenhet och improviserat textstrofer så länge arbetet krävde sång är också något, som närmar shantyn till balladen. Kanske kan man här tala om ett slags »formulaic composition», dvs. en stundens improvisation med användning av för genren vedertagna formler.

Ett enda exempel får här företräda hela genren. Det är, som sig bör i en framställning om den svenska sjömansvisan, hämtat ur kapten Sternvalls samling, detta sannskyldiga *receptaculum* för svensk sjömanstradition.⁵² Visan är den internationellt som »halevisa» använda »Ranzo, boys».⁵³

Solo. Kör.

Hans namn var Ruben Ran-zo. Ran-zo, boys! Ranzo! Å

Solo. Kör.

Ru-ben va ing-en sjö-man. Ran-zo, boys! Ranzo!

1. Hans namn var Ruben Ranzo
— Ranzo, boys! Ranzo! —
Å Ruben va ingen sjöman.
— Ranzo, boys! Ranzo!
2. Han tjänt som skräddarlärning.
Av juling fick han täring.
3. Å Ranzo fick the notion
en dag to cross the ocean.
4. Så från en Bond Street tailor
han shipped on board a whaler.
5. En shilling blev hans hyra.
Men åt han gjorde för fyra.

⁵² Sång under segel, s. 339 ff. Åtskilligt — men långtifrån allt — av det insamlade grundmaterialet till boken finns i Statens sjöhistoriska museum (kopia i Svenskt visarkiv).

⁵³ Jfr Hugill, *Shanties from the Seven Seas*, s. 239 ff; Brochmann, a.a., s. 26 f; Jensen, a.a., s. 91 ff.

6. Han slog för skepparns kärring.

— Ranzo, boys! Ranzo! —

en sur och saltad herring.

— Ranzo, boys! Ranzo!

Av visor på svenska nämner jag blott de välkända »Albertina»⁵⁴ och »I Engelska kanalen».⁵⁵

*

Språket i sjömansvisorna vore värt en särskild undersökning. Påfallande i åtskilliga svenska visor är inslaget av norvagismer, och somliga visor har också av svenska sjömän ombord i svenska skepp sjungits på norska; någon gång kallas språket uttryckligen »gammelt fordervet Norskt».⁵⁶ Å andra sidan intygas från norskt håll följande: »Man finner ofte svensk sleng i teksten, — det betyr ikke at visen stammer fra Sverige, for det er en kjent sak at en norsk sjömann eller landsens sanger griper til svenske ord når han skal uttrykke sig i bunden stil».⁵⁷ Det är ett faktum, att norska visor översatts till svenska och svenska visor till norska, och att i båda fallen vid denna traditionsöversättning drag från ursprungslandets språk följt med. Tåta kontakter mellan norska och svenska skepp med besättning av blandad nationalitet har härvidlag lett till detta inte förvånande resultat. Men en delvis annan följd är uppkomsten av ett slags blandspråk, som vi kan kalla sjömansskandinaviska, och som träder fram inte minst i visorna. Diderik Brochmann uttrycker det: »Når en norsk sjöman icke sang engelsk, sang han skandinavisk. Dvs. svensk, eller også dansk med svensk uttale.»⁵⁸ Med danska menar Brochmann främst det dansk-norska skriftspråket, bokmålet. Eljest syns det danska inflytandet inte ha varit särskilt starkt i den svensk-norska sjömansskandinaviskan, i vilket dessutom ingår facktermer av hol-

⁵⁴ Det äldsta belägget på »Albertina» torde vara det i Filikromen V, 1854, nr 9 (nytrycket 1973, s. 160 f; melodibilagan, s. 118). Texten börjar »Våra skepp ligga klara uti hamnen», och »Albrektina» är här namnet på en flicka, inte på skeppet.

⁵⁵ Sternvall, s. 90 ff, väljer här att ge den norska versionen »Udi Parmarentha der låg en gammel brigg».

⁵⁶ Sternvall, s. 90.

⁵⁷ Nils Larsen, *Bøljan blå*, Oslo 1930, s. 92 f.

⁵⁸ A.a., s. 10.

ländskt och framför allt engelskt ursprung. Om de rent engelska visorna och visorna på blandad engelsk-nordisk språkform har jag tidigare talat.

*

Vi återvänder till en av de inledande frågorna, enkannerligen den om sjömansvisor är visor *av*, *för* eller *om* sjömän.

Vi har mött några sjömän som visförfattare: matroserna Flöija och Gregg Lund samt högbåtsman Swan. I andra fall får skillingtryckens författaruppgifter tas med mycket stor reservation.⁵⁹ Det finns dock skäl att förmoda, att många nu anonyma visor har sjömän till författare. Inte minst gäller det förstås arbetsvisorna.

Att skillingtrycken, inte minst de som tryckts i hamnstäderna, ibland var inriktade på en sjömanspublik, ter sig naturligt. Det framgår också av uttrycket på titelbladet som att visorna är avsedda »At sjunga både til Sjös och Lands» (1802)⁶⁰ eller av en titel som »Trenne Nya Wisor, Til nöje och tidsfördrif för Sjöfarande» (1805).⁶¹

Efterhand uppträder kända författare till visor med ämnen från sjömans- eller sjölivet. Man kan här nämna Pehr Sparre (»vår svenske Marryat»), Elias Sehlstedt med »Far min salig, han var en skeppare», Pehr Thomasson med »Stick ut min båt för förlig vind» och J. G. Carlén med »På Stockholms redd vid Skeppsbron». ⁶² Dessa och t.ex. »Vikingabalken» ur Tegnér's »Frithiofs saga» utgavs i skillingtryck under rubriken »Sjömansvisor».

Vissa engelska shanties har skrivits av skådespelaren och dramatikern Charles Dibdin (1745—1814). Som ett motdrag mot de tämligen grovkorniga texterna i arbetsvisorna författade Henrik Wergeland nya norska texter till shanties eller »opsange», vilka dock blott i begränsad grad väckte genklang. Någon svensk direkt motsvarighet till Wergelands försök känner jag inte.

⁵⁹ På titelsidan till KB skill.tr. R 1805 a anges de däri ingående båda »ny-modiga» sjömansvisorna vara »författade om Midsommars afton af Olof Hillen». Den första av dem är dock tryckt flera gånger tidigare utan författaruppgift, tidigast i ett odaterat tryck från 1700-talets mitt (KB skill.tr. R 3).

⁶⁰ KB skill.tr. E 1802 d².

⁶¹ KB skill.tr. R 1805 b.

⁶² Sternvall, s. 213, betraktar Carlén som blott upptecknare av denna visa. »Att dikten verkligen stammar från en sjöman står tydligt skrivet på varannan rad.» Jag kan inte dela Sternvalls uppfattning.



Sydskustens förlisning.

Den enkel sång jag här nedskrivit
 Flom jag för en uppläsa skall
 Det är om Sydskusten som förliste
 Och gick till botten med man och allt.

Bild 5. Ur en handskriven sjömansvisbok från 1900-talets början. SVA acc.nr 36.

Ett stycke in på 1900-talet kom det fram ett nytt slags sjömansvisor eller sjömansvalser⁶³ — ty det var mest valser det var fråga om — som vi kan kalla den kommersiella sjömansvisan. Dessa hade ingen vän i Sigurd Sternvall. Han skrev:⁶⁴

Vad som särskilt frapperade vid hemkomsten efter många års bortavaro från Sverige var den plötsliga popularitet, som den så kallade sjömansvisan fått i vårt land. Ytterst få av dem hade emellertid förekommit om skeppsbord eller överhuvud haft med sjömansdiktning att skaffa. Var det nu meningen, att alla dessa dumheter skulle få gå till eftervärlden som representerande svensk sjömanssång och dikt? Tanken därpå var motbjudande. Redan 1927 började jag i ren desperation att ånyo teckna ned de gamla visorna . . .

⁶³ SAOB har ordet »sjömansvals» belagt från 1910 och definierar det som »vals till text med motiv från livet ss sjöman».

⁶⁴ Sång under segel, s. 20.

Det var således dessa kommersiella visor som indirekt drev Sternvall till hans samlingärning. Vad var det då för visor som så förargade kapten Sternvall? Han ger inga konkreta exempel. Men med all säkerhet handlar det om sådana visor som »Släckta fyrar» (»Min svenska tös jag dig bedyrar, att vid kompass och sjökort van, jag klarar alla släckta fyrar på erotikens ocean», 1922), »Sista man på skansen» (1928), och »Skepp som mötas eller Axel Öman» (»Det var en gång en sjöman med mössan käckt på svaj», 1922), alla med text av Valdemar Dalqvist och musik av Fred Winter. Exempelen kan mångfaldigas. Kanske också ingen mindre än Erik Axel Karlfeldt åsyftas. Jag tänker förstås på »Svarta Rudolf». Med undantag för Karlfeldts dikt, tonsatt av Robert Norrby, rör det sig i stor utsträckning om visor, lanserade från revyscenen. Den göteborgske revykungen Axel Engdahl (1863—1922) syns här ha spelat rollen av pionjär. I hans fall var det ibland frågan om varianter, mer eller mindre lätt bearbetade, av traditionella sjömansvisor (t.ex. Pansarbåtsvisan), ibland om rena nydiktningar.⁶⁵ Nyskrivna var däremot de flesta av sjömansvisorna som Ernst Rolf framförde i sina revyer; till dessa hörde de nyssnämnda alstren av det flitiga paret Valdemar Dalqvist—Fred Winter. I stor utsträckning ger dessa visor uttryck åt en glättad, schablonartad uppfattning av sjömanslivet, men de har väl heller sällan tagits särskilt allvarligt, vare sig av upphovsmän eller publik.

Huruvida Sternvall också hade Evert Taube i tankarna, när han skrev sin tirad mot den nyare sjömansvisan är svårt att säga, men det är kanske mindre troligt, även om uppfattningen om

⁶⁵ En av Engdahls sjömansvisor är av intresse på flera sätt. Det finns anledning tro, att den är en bearbetning av en folklig visa. Den ingick i en revy 1919 och dess första strof lyder:

En gång när jag på blåa böljan for
som lättmatros på gamla briggen Thor,
vi seglade långt bort till fjärran land,
så långt att jag det ej beskriva kan.

Textligt har den ett tydligt samband med »Det var en gång en båtsman» (Sternvall, s. 214 ff). Textanslaget och framförallt melodien återkommer i en av Evert Taubes tidigaste visor, »Karl Alfred och Ellinor». Taube angav korrekt, att melodien »arr.» eller »uppt.» av honom, men någon melodiparallell eller -förlaga har förut ej kunnat påvisas. Taube sjöng sin visa 1918.

Innehafvaren har å ¹⁾ Skeppet "Gripen"
 från ²⁾ Göteborg, fördr af
 undertecknad, gjort tjenst såsom Jungman
 på resa från ³⁾ Göteborg via Sundsvall
 till Syd Afrika & Amerika
 och tillbaka till ⁴⁾ Göteborg
 under tiden från den 10^{de} Maj 1898
 till den 14^{de} juli 1899 och har till
 mig aflemnat Sjömanshuset tillkommande hyresafgift med
3 Kronor 54 öre.

Göteborg den 14^{de} juli 1899.

J. A. Ryberg
 Fartygets Befälhafvare.

¹⁾ Här införes uppgift om fartygets namn och slag.

²⁾ » » » » fartygets hemort.

³⁾ » » » » påmönstringsorten.

⁴⁾ » » » » afmönstringsorten.

Bild 6. Sida ur sjömansbok från 1800-talets slut. Tillhör förf.

Taube då ännu var mycket diffus och minst sagt växlande. Det hade också varit orättvist. Taube hade ju egen erfarenhet av sjölivet, och hans visor höjer sig långt över revyernas sjömans-

visor. Taube var också själv en framstående kännare av den folkliga svenska sjömansvisan. Inom genren loggboksvisor faller den mästerliga »Möte i monsunen» (1936), vari f.ö. nämns ankar-spelsshantyn »Rolling home». Shantyn »Blow the man down» får på ett fyndigt sätt ge melodianslaget till »Eldarevalsen».

Och så här stilriktigt inleds »Karl-Alfred, Fritjof Andersson och jag»:

Är nittonhundra tio på våren i april
tre glada svenska gossar gick ombord
på ångaren »The Princess», som gjorde elva mil.
Från Dover ställdes kosan till Bahia de Brazil.

En annan börjar:

En söndagsmorgon bittida när klockan den slog ett,
vi hissa våra segel, från England ut vi gick.
Och torsdan uti samma vecka vi fick Skagen fatt
och segla för nordvästen igenom Kattegatt.

Även avskedsvisans ton är träffad på kornet:

Jag skall resa, jag står klar att resa bort ifrån min vän
det är sorgligt men det är nog bäst för mig.

Taube nämner ibland i verkligheten existerande fartyg (jfr bild 6):

ensam, glömd av alla och likaså av den jag älskat mest
och förutan annan tröst uti min sorg
än det hoppat att få hyra nu till våren omigen
ombord i skeppet Gripen ifrån Göteborg.

Med ett par strofer ur Evert Taubes »Linnea» eller »En titt i sjökistan» slutar jag denna min med nödvändighet rapsodiska framställning om den svenska sjömansvisan:

Och det lockar och det viskar och det hugger och det drar,
när man ser på bilden av sin svenska flicka,
den som ständigt är i land och hos sin älskling vara kan,
vet ej hur det känns ombord för en sjöman.

Törna in i våta kläder i en sur och usel skans
och så ut igen och alle man till väders!
När orkanens alla djävlar på Atlanten går till dans
och för jämnan skall en sjöman va till hands.

SVENSKT VISARKIVS HANDLINGAR

1. B. R. JONSSON: Svensk balladtradition. I. Balladkällor och balladtyper. With a summary in English. Svenskt visarkiv, Stockholm 1967. Pris kr 110: —, inb. kr 140: —.
2. MARGARETA JERSILD: Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800. With a summary in English. Svenskt visarkiv, Stockholm 1975. Pris kr 65: —, inb. kr 90: —.

SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKT VISARKIV

1. K.-I. HILDEMAN: Medeltid på vers. Litteraturhistoriska studier. With summaries in English. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1958. Utsåld.
2. Om visor och låtar. Studier tillägnade SVEN SALÉN 7 november 1960. Svenskt visarkiv, Stockholm 1960. Utsåld.
3. M. REHNBERG: Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor. Nordiska museet, Stockholm 1967. Säruppl. Pris kr 24: —.
4. OTTO ANDERSSON: Finländsk folklöre. Tidig kalevalaforskning — Finlandssvensk insamlingsverksamhet. Svenskt visarkiv, Stockholm 1967. Pris kr. 25: —.

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV

1. U. P. OLROG: Svenskt Visarkiv. En orientering om en ny institution. With a summary in English. 1954.
2. K.-I. HILDEMAN: Ballad och vislyrik. 1955. 2 uppl. 1967.
3. N. DENCKER: Svenskt Visarkivs sångleksregistrant. With a summary in English. 1956.
4. S. G. HANSSON: Gustav Schedins visa från Dalupproret 1743. 1956.
5. E. DAL: Scandinavian Ballad Research since 1800. 1956.
6. N. DENCKER: Wallmans samling. En förlorad samling svenska sånglekar. With a summary in English. 1957.
7. H. TOLDBERG: Den danske rimkrønike og folkeviserne. 1958.
8. N. DENCKER: Kung Orre skulle till gästabud fara. Avec un résumé en français. 1958.
9. N. DENCKER: Domaredansen. With a summary in English. 1958.
10. G. HENNINGSEN: Vedel og Syv og boktrykkerne. 1959.
11. S. EK: Visan om liten Ingas barnsäng. With a summary in English. 1959.
12. B. R. JONSSON: August von Hartmansdorff som balladsamlare. 1960.
13. OTTO ANDERSSON: Om kvarnsånger. 1960.
14. ALFHILD FORSLIN: Sveriges Radios magnetofoninspelningar av svensk folkmusik i Finland 1957. 1960.
15. B. R. JONSSON: Ett Pyramus och Thisbe-motiv i Sverige. With a summary in English. 1962.

(forts.)

16. E. DAL: Scandinavian Ballad Research Today. 1962.
17. Smärre bidrag till folkviseforskningen I—III. Av Mogens Jensen, E. Dal, L. Vargyas. 1963.
18. AAGE JØRGENSEN: Folkevisesproget. 1964.
19. ALFHILD FORSLIN: Balladen om riddar Olof och älvorna. En traditionsundersökning. With a summary in English. 1964.
20. OTTO ANDERSSON: Tre finlandssvenska vissångerskor. 1965.
21. J. LING and M. JERSILD: A Method of Cataloguing Vocal Folk Music. A Description of the System Used at the Svenskt Visarkiv. 1965.
22. U. P. OLROG: Visorna från Nötö. Synpunkter kring ett inspelningsprojekt. With a summary in English. 1965.
23. OTTO ANDERSSON: Upprepningsstrofen i levande balladtradition. 1968.
24. ALFHILD FORSLIN: Greta Dahlström som fältforskare i Svenskfinland. 1968.
25. IØRN PIØ: Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition I. 1969.
26. ALFHILD och GUN FORSLIN: Ett underligt djur i vår Herres hage. 1970.
27. IØRN PIØ: Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition II. 1970.
28. NILS AFZELIUS: Bellman som folklig författare. 1970.
29. B. R. JONSSON: Om strofformer och rim i den nordiska balladtraditionen. 1976.
30. E. DAL: Tyske, franske og engelske oversættelser af Færøkvæder. With a summary in English. (1970) 1971.
31. K. VINTEN: Folkevisens lyriske inledninger. 1973.
32. K. BOM: Danmarks norske Folkeviser. 1973.
33. CHRISTINA MATTSSON: »Vad säger svenska folket när dom får en sup? — Jo, jag tackar.» 1974.
34. IØRN PIØ: Julius Strandbergs skillingsviseproduktion 1861—1903. 1974.
35. P. LINDEGÅRD HJORTH: Linköpinghåndskriftet og »Ridderen i Hjorteham». 1976.
36. FR. SNEEDORFF-BIRCH: Danske Folkeviser og Melodier 1837. Med efterskrift av E. Dal. 1976.
37. E. DAL och N. M. JENSEN: F. L. Æ. Kunzens folkeviserharmoniseringar 1816. En facsimile med kommentar. 1977.
38. B. R. JONSSON: Kom följ med mej på sjöen ut. Till den svenska sjömansvisans historia. 1977.

Samtliga nr i serien **Meddelanden från Svenskt visarkiv** kan beställas genom bokhandeln från Svenskt visarkiv, Hagagatan 23 A, (S) 113 47 Stockholm med undantag av nr 1—11, 13—17, som är slutsålda. Priset per nr är kr 10: —, utom för nr 19, 29 och 37 (kr 12: —) samt nr 38 (kr 15: —).

ISBN 91-85374-01-6

SVENSKT VISARKIVS HANDLINGAR

1. B. R. JONSSON: Svensk balladtradition. I. Balladkällor och balladtyper. With a summary in English. Svenskt visarkiv, Stockholm 1967. Pris kr 110: —, inb. kr 140: —.
2. MARGARETA JERSILD: Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800. With a summary in English. Svenskt visarkiv, Stockholm 1975. Pris kr 65: —, inb. kr 90: —.

SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKT VISARKIV

1. K.-I. HILDEMAN: Medeltid på vers. Litteraturhistoriska studier. With summaries in English. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1958. Utsåld.
2. Om visor och låtar. Studier tillägnade SVEN SALÉN 7 november 1960. Svenskt visarkiv, Stockholm 1960. Utsåld.
3. M. REHNBERG: Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor. Nordiska museet, Stockholm 1967. Säruppl. Pris kr 24: —.
4. OTTO ANDERSSON: Finländsk folklore. Tidig kalevalaforskning — Finlandssvensk insamlingsverksamhet. Svenskt visarkiv, Stockholm 1967. Pris kr. 25: —.

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV

1. U. P. OLROG: Svenskt Visarkiv. En orientering om en ny institution. With a summary in English. 1954.
2. K.-I. HILDEMAN: Ballad och vislyrik. 1955. 2 uppl. 1967.
3. N. DENCKER: Svenskt Visarkivs sångleksregistrant. With a summary in English. 1956.
4. S. G. HANSSON: Gustav Schedins visa från Daluppröret 1743. 1956.
5. E. DAL: Scandinavian Ballad Research since 1800. 1956.
6. N. DENCKER: Wallmans samling. En förlorad samling svenska sånglekar. With a summary in English. 1957.
7. H. TOLDBERG: Den danske rimkrønike og folkeviserne. 1958.
8. N. DENCKER: Kung Orre skulle till gästabad fara. Avec un résumé en français. 1958.
9. N. DENCKER: Domaredansen. With a summary in English. 1958.
10. G. HENNINGSEN: Vedel og Syv og boktrykkerne. 1959.
11. S. EK: Visan om liten Ingas barnsäng. With a summary in English. 1959.
12. B. R. JONSSON: August von Hartmansdorff som balladsamlare. 1960.
13. OTTO ANDERSSON: Om kvarnsånger. 1960.
14. ALFHILD FORSLIN: Sveriges Radios magnetofoninspelningar av svensk folkmusik i Finland 1957. 1960.
15. B. R. JONSSON: Ett Pyramus och Thisbe-motiv i Sverige. With a summary in English. 1962.

MEDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV

(forts.)

16. E. DAL: Scandinavian Ballad Research Today. 1962.
17. Smärre bidrag till folkviseforskningen I—III. Av Mogens Jensen, E. Dal, L. Vargyas. 1963.
18. AAGE JØRGENSEN: Folkevisesproget. 1964.
19. ALFHILD FORSLIN: Balladen om riddar Olof och älvorna. En traditionsundersökning. With a summary in English. 1964.
20. OTTO ANDERSSON: Tre finlandssvenska vissångerskor. 1965.
21. J. LING and M. JERSILD: A Method of Cataloguing Vocal Folk Music. A Description of the System Used at the Svenskt Visarkiv. 1965.
22. U. P. OROG: Visorna från Nötö. Synpunkter kring ett inspelningsprojekt. With a summary in English. 1965.
23. OTTO ANDERSSON: Uppreppningsstrofen i levande balladtradition. 1968.
24. ALFHILD FORSLIN: Greta Dahlström som fältforskare i Svenskfinland. 1968.
25. IØRN PIØ: Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition I. 1969.
26. ALFHILD och GUN FORSLIN: Ett underligt djur i vår Herres hage. 1970.
27. IØRN PIØ: Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition II. 1970.
28. NILS AFZELIUS: Bellman som folklig författare. 1970.
29. B. R. JONSSON: Om stroffer och rim i den nordiska balladtraditionen. 1976.
30. E. DAL: Tyske, franske og engelske oversættelser af Færøkvæder. With a summary in English. (1970) 1971.
31. K. VINTEN: Folkevisens lyriske inledninger. 1973.
32. K. BOM: Danmarks norske Folkeviser. 1973.
33. CHRISTINA MATTESSON: »Vad säger svenska folket när dom får en sup? — Jo, jag tackar.» 1974.
34. IØRN PIØ: Julius Strandbergs skillingsviseproduktion 1861—1903. 1974.
35. P. LINDEGÅRD HJORTH: Linköpinghåndskriftet og »Ridderen i Hjorteham». 1976.
36. FR. SNEEDORFF-BIRCH: Danske Folkeviser og Melodier 1837. Med efterskrift av E. Dal. 1976.
37. E. DAL och N. M. JENSEN: F. L. Æ. Kunzens folkeviserharmoniseringer 1816. En facsimile med kommentar. 1977.
38. B. R. JONSSON: Kom följ med mej på sjöen ut. Till den svenska sjömansvisans historia. 1977.

Samtliga nr i serien **Meddelanden från Svenskt visarkiv** kan beställas genom bokhandeln från Svenskt visarkiv, Hagagatan 23 A, (S) 113 47 Stockholm med undantag av nr 1—11, 13—17, som är slutsålda. Priset per nr är kr 10: —, utom för nr 19, 29 och 37 (kr 12: —) samt nr 38 (kr 15: —).

ISBN 91-85374-01-6